

PRAVNI FAKULTET
UNIVERZITET U BEOGRADU

Zabrana prinudnog rada i savremeno ropstvo

Pravna klinika iz suzbijanja trgovine ljudima

Mentor
doc. dr Ivana Krstić

Studenti
Marina Jevtić, 58-2010
Miloljub Mišković, 57-2010

Beograd, decembar 2011.

SADRŽAJ

UVOD	4
1. Pojam slobode rada i nerada	4
2. Pojam prinudnog rada	6
2.1. <i>Odnos prinudnog rada i ropstva / kmetstva</i>	6
3. Zabrana prinudnog rada	7
3.1. <i>Garantije zabrane prinudnog rada u pravu Međunarodne organizacije rada</i>	8
3.1.1. <i>Standardi iz Konvencije MOR- a br. 29</i>	9
3.1.2. <i>Standardi iz Konvencije MOR- a br.105</i>	10
3.2. <i>Garantije zabrane prinudnog rada u pravu Ujedinjenih Nacija</i>	11
3.2.1. <i>Standardi iz Univerzalne Deklaracije o pravima čoveka</i>	12
3.2.2. <i>Standardi iz Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima</i>	12
3.2.3. <i>Standardi iz Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima</i>	12
3.3. <i>Garantije zabrane prinudnog rada u pravu Saveta Evrope</i>	13
4. Šta je trgovina ljudima?	13
5. Prinudni rad zatvorenika	14
5.1. <i>Režim rada zatvorenika u domaćem pozitivnom pravu</i>	15
6. Rad u javnom interesu	16
7. Prinudni rad kao disciplinska mera	16
8. Prinudni rad kao sredstvo političke prinude	17
9. Prinudni rad kao sredstvo podsticanja ekonomskog razvoja	19
10. Moderno ropstvo	
ZAKLJUČAK	19
LITERATURA I IZVORI	21

UVOD

Prinudni rad predstavlja kako moralno tako i pravno neprihvatljivu pojavu, suprotnu načelu slobode rada, odnosno nerada, koje predstavlja jedan od temelja radnog prava. Ipak ova pojava i dalje, i pored značajnih napora međunarodne zajednice, egzistira, najviše u ekonomski nerazvijenim državama, ali se može sresti i u zemljama koje smatramo ekonomski vodećim silama.

Krajnosti ove pojave su dosta daleke, i idu do te mere da čoveka stavljaju u ropski položaj. Oblasti u kojima se javlja su raznolike, a profil prisiljenih radnika se kreće od veoma mlade dece, pa sve do starijih osoba, uključujući osobe oba pola. U svakom slučaju ishod je isti – ogroman profit se sliva licima koja iskorišćavaju rad drugih, što značajno utiče na materijalnu situaciju zaposlenih. Ipak, oskudica ili neki drugi razlog ne ostavlja im drugi izbor, pri čemu nikako ne treba zanemariti negativne posledice koje pogađaju to lice u psihičkom smislu kao što su povreda dostojanstva, ličnog integriteta i osećaja sigurnosti.

Na polju prevencije i otklanjanja ovog problema uloženi su značajni naponi unutar međunarodnih organizacija (npr. Ujedinjenih nacija, Međunarodne organizacije rada), a značajan doprinos daju i nacionalna zakonodavstva. Treba još pomenuti da skoro svi opšteprihvaćeni međunarodni ugovori koji se tiču pitanja osnovnih ljudskih sloboda tretiraju i pitanje prinudnog rada.

1. Pojam slobode rada i nerada

Sloboda rada predstavlja jedno od osnovnih sloboda čoveka i radnika, a samim tim i jedan od temelja radnog prava, koja ima karakter načela ustavnog ranga.¹ Sloboda rada obuhvata i pravo na izbor rada (posla, zaposlenja) i poslodavca, kao i slobodu rada u toku trajanja radnog odnosa (pozitivna definicija).

Sloboda rada pri izboru zaposlenja ogleda se u pravu izbora poslodavca kao i uslova rada tj. zaključenja ugovora o radu. Sloboda rada, kao sloboda izbora zanimanja, ogleda se u slobodi izbora načina vršenja profesije – sloboda rada da se zasnije radni odnos; sloboda da se radi u statusu slobodne profesije. Ograničenje slobode rada javlja se u sistemu obaveznog osiguranja u slučaju privremene nezaposlenosti, kada privremeno nezaposleno lice gubi pravo na novčanu naknadu ako odbije ponuđeni posao koji se smatra odgovarajućim poslom. Ovako određena sloboda rada (formalna i apstraktna), u uslovima velike nezaposlenosti izgleda iluzorno, kada konkurencija radnika dovodi do izvesnog pogoršanja uslova rada, pa se ne može posmatrati nezavisno od slobode poslodavca u izboru kandidata za prijem na rad, jer zasnivanje radnog odnosa pretpostavlja zaključenje ugovora o radu. Sloboda rada kao sloboda ugovaranja uslova rada predstavlja korelat pravu slobode udruživanja odnosno slobodu kolektivnog pregovaranja u kolektivnom radnom pravu.

Sloboda rada zaposlenog se ispoljava u više oblika: u odnosu na svog poslodavca i u odnosu na drugog poslodavca, kao i u odnosu na odluke sindikata - o štrajku. U odnosu na poslodavca, u toku štrajka sloboda rada se ogleda u slobodi da se nastavi rad za svog poslodavca, bez obzira na odluku sindikata o organizovanju štrajka (koja statutarno obavezuje člana sindikata

¹ Član 60 Ustava Republike Srbije kaže:“ Jemči se pravo na rad u skladu sa zakonom. Svako ima pravo na slobodan izbor rada. Svima su, pod jednakim uslovima, dostupna sva radna mesta...”

koji organizuje štrajk). Zaposleni član sindikata može statutarno, disciplinski odgovarati, pa čak i biti isključen iz sindikata što, međutim, nema uticaja na radnopravni odnos tog zaposlenog, osim u sistemima u kojim je dopuštena klauzula socijalne sigurnosti.² Sloboda rada za svog poslodavca je zaštićena u odnosu na poslodavca, jer poslodavac nema pravo da uskrati zaposlenom pravo da slobodno izvršava rad za račun poslodavca, jer u slučaju nezakonitog udaljenja sa rada (suspenzije) ili nezakonitog otkaza sud nalaže reintegraciju na zahtev zaposlenog i dosuđuje naknadu štete. U slučaju da poslodavac odbije reintegraciju radnika, dosuđuje se uvećana odšteta koja bi, prema praksi Evropskog komiteta za socijalna prava, trebala biti odvratajućeg karaktera za poslodavca, a dovoljno kompezirajuća za zaposlenog. Obaveznu reintegraciju sud određuje u slučaju nezakonitog otpuštanja posebno zaštićene kategorije radnika (npr. sindikalnih predstavnika). Sloboda rada kod poslodavca nije nespojiva sa slobodom zaposlenja kod drugog poslodavca. Takozvana kumulacija poslova nije nedopuštena, ali je podvrgnuta određenim ograničenjima.

Sloboda nerada se ispoljava u dva oblika: sloboda da se ne osnuje radni odnos i kao sloboda da se u toku radnog odnosa, pod određenim uslovima, ne radi. Sloboda nerada tj. ne zasnivanja radnog odnosa je drugi naziv za zabranu prinudnog rada. Sloboda rada je sloboda izbora između dve alternative – raditi ili ne raditi (otkaz ugovora o radu). Pravne posledice slobode nerada postoje kod privremeno nezaposlenih lica koja odbijaju ponuđeni posao, te zbog toga gube pravo na novčanu naknadu po osnovu obaveznog osiguranja u slučaju privremene nezaposlenosti, a može biti od uticaja i na priznanje drugih prava u istoj situaciji.

Sloboda nerada se, pod određenim uslovima, javlja u toku radnog odnosa u slučaju zakonitog štrajka kao izuzetak od obaveze izvršavanja radnih obaveza. Poseban pravni režim štrajka postoji u slučaju javnih službi, kada se sloboda nerada ograničava obavezom održavanja minimalnih procesa rada (uslov zakonitosti štrajka javnih, vitalnih službi).

Sloboda nerada se ispoljava i kao pravo na otkaz ugovora o radu na neodređeno vreme, naravno, uz poštovanje otkaznog roka. Sloboda ne raditi tj. raskid ugovora o radu može biti ograničen i klauzulama o radu koje se odnose na profesionalno obrazovanje ili osposobljavanje, kada se poslodavac sporazume sa zaposlenim da finansira njegovo profesionalno usavršavanje, a zaposleni se obaveže da ograniči svoju slobodu (ne)rada za određeni period. Ukoliko bi zaposleni raskinuo ugovor o radu koji sadrži ovakvu klauzulu, bio bi dužan na isplatu iznosa u visini troškova usavršavanja.

Sloboda rada nije neograničenog karaktera. Ograničenja slobode rada imaju za cilj zaštitu određenih kategorija radnika, ostvarivanje prava na rad što većeg broja lica, zaštitu prava poslodavaca, te zaštitu javnog interesa.

2. Pojam prinudnog rada

Prinudni rad predstavlja svaki oblik rada (usluga) privremenog ili u određenim situacijama, koji se nalaže određenom licu protiv ili nezavisno od njegove volje, pod pretnjom izricanja sankcija, a koji je različit od ropskog ili kmetskog rada. Prinudni rad se može odrediti i kao negacija slobode rada.

² Tokom 20. veka raširena praksa bila je ugovaranje u obligacionom delu kolektivnog ugovora o radu klauzule zatvorene radnje (*closed shop*), koja je imala za cilj ograničavanje slobode poslodavca u izboru radnika, ali i ograničavanje slobode rada radnika, koji je bivao otpušten ukoliko ne stupi u članstvo sindikata sa kojim je poslodavac zaključio kolektivni ugovor.

Svaki rad protivan ili nezavisan od volje pojedinca obuhvata više aspekata. Prvenstveno, to je fizička i psihička tortura lica, negacija slobodne volje, kao i moralna degradacija ličnosti i dostojanstva čoveka. S obzirom na to da pravo prati razvoj čoveka, te se i pravne norme oblikuju u skladu sa tim razvojem i potrebama čoveka, prinudni rad u opštem trendu promocije i zaštite osnovnih ljudskih prava, postaje i pravna katagorija kako unutrašnjeg prava, tako i međunarodnog prava.

Između dva svetska rata prinudni rad je imao za cilj postizanje ekonomskih interesa, uz dominaciju dužničkog prinudnog rada, dok je nakon Drugog svetskog rata prinudni rad bio korišćen kao sredstvo političkog i socijalnog pritiska. Prinudni rad je korišćen, sve do njegove zabrane, kao sredstvo rasne, nacionalne, socijalne i religijske diskriminacije, kao izraz različitosti između klasa, kao sredstvo ostvarenja ekonomskih interesa, kao disciplinska mera za učešće u štrajku itd.

Ropstvo predstavlja vršenje prava svojine nad ljudskim bićem. Prva zabrana ropstva i trgovine robljem doneta je Konvencijom iz 1926. godine. trideset godina kasnije doneta je Dopunska konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i institucija i praksi sličnih ropstvu (dužničko ropstvo, ustupanje dece i žena od strane sopstvenih porodica radi eksploatacije, prodaja radi braka i sl.).

2.1. Odnos prinudnog rada i ropstva / kmetstva

Pre nastanka organizovanog društva rad je bio usmeren na ostvarivanje egzistencije, da bi se kasnije njegova funkcija širila sa razvojem čovečanstva, a zavisila je od okolnosti datog vremena.

Ropstvo, a kasnije kmetstvo bilo je sredstvo ostvarivanja interesa manjine, prinudom nad drugim ljudima, pri čemu je to potčinavanje shvatano kao normalno i opravdano. Tek nakon što je čovekova svest dosegla određeni stupanj ovakav sistem moralnih, faktičkih, ali i pravnih odnosa postaje neprihvatljiv. Međutim, između ropstva i kmetstva na jednoj strani, i prinudnog rada na drugoj se ne može staviti znak jednakosti. *Rob* (lat. *servus*), u klasičnom ropstvu, nije bio subjekt prava, već je tretiran kao stvar. Neki rimski pisci su ih nazivali „oruđem koje govori“, a pravnici *res mancipi* jer se za njihovo otuđenje koristila svečana forma za prenos svojine *mancipatio*. U ropski položaj se dolazilo rođenjem ili gubitkom statusa slobodnog građanina, rob je mogao biti predmet bilo kog pravnog posla kao i svaka druga stvar. Robovi su uglavnom obavljali teške fizičke poslove, dok je je manji broj obavljao „nefizičke“ poslove npr. muzičari, čitači, vaspitači, nastavnici, lekari itd. Rob je mogao postati slobodan građanin odlukom svog gospodara, koji je istog mogao telesno kažnjavati, mučiti, ubiti. Atinsko pravo, kao i pravo nekih drugih antičkih država predviđalo je pravo roba na zaštitu u Atinim hramovima, gde su bili zaštićeni od svojih gospodara. *Kmetstvo* predstavlja društveno – ekonomski odnos između plemića (vlastele) i njima potčinjenih seljaka (kmetova), karakterističan za feudalni društveno – ekonomski sistem. Najvažnija karakteristika kmetstva jeste njihova vezanost za zemlju na kojoj obavljaju prisilni rad u korist svog vlastelina, pri čemu kmetovi nisu smeli napuštati to imanje. Feudalac je za uzvrat pružao zaštitu kmetovima od napada razbojnika, presuđivao u međusobnim sporovima, davao naknadu za rad (koja je uglavnom bila u naturi), što je i osnovna razlika između kmeta i roba. Takođe, bitna razlika između roba i kmeta je u tome što je kmet posedovao pravni subjektivitet.

Ukidanje ropstva, kao protivno osnovnim moralnim načelima, proklamovano je različitim međunarodnim instrumentima (Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima čoveka i

Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima), dok je feudalizam nestao krahom feudalnog sistema. Ipak određeni vidovi ropstva su se zadržali i do danas.³

3. Zabrana prinudnog rada

Prinudni rad je zabranjen kako unutrašnjim pravnim propisima, tako i međunarodnim. U članu 26. Ustav Republike Srbije kaže: “Niko ne može biti držan u ropstvu ili u položaju sličnom ropstvu. Svaki oblik trgovine ljudima je zabranjen. Zabranjen je prinudni rad. Seksualno ili ekonomsko iskorišćavanje lica koje je u nepovoljnom položaju smatra se prinudnim radom [...]”. Od međunarodnih propisa najvažnije su dve konvencije Međunarodne organizacije rada⁴: Konvencija br. 29 i Konvencija br. 105.

3.1. Garantije zabrane prinudnog rada u pravu Međunarodne organizacije rada

Delatnost MOR – a u oblasti prinudnog rada (forced labour) je od odlučujućeg značaja u borbi za iskorenjivanje prinudnog rada, pre svega zbog činjenice da je MOR organizacija univerzalnog karaktera, te se ovaj problem može eliminisati zajedničkim i globalnim pristupom svih država. Konkretni ciljevi i planovi u ovoj oblasti uspostavljeni su Specijalnim Akcionim Programom (planom) o prinudnom radu, prema kome se prinudni rad želi iskoreniti do 2015. godine.

Prema procenama MOR – a najmanje 12.3 miliona ljudi se nalazi u položaju prinudnog rada. Kao najranjivije kategorije navode se : deca⁵, žene (uglavnom u svrhu prostitucije), imigranti, radnici na farmama (koji se zadržavaju nedozvoljenim sredstvima uz male plate ili nikakve). Geografski gledano najugroženije tačke su Azija, Afrika i Latinska Amerika, dok je broj prinudno uposlenih u industrijski razvijenim zemljama oko 350.000 ljudi.

Prema istraživanju MOR – a iz maja 2009. godine na godišnjem nivou zarada od prinudnog rada iznosi preko 20 milijardi američkih dolara. Napominje se da su u porastu metode neetičnog, prevarnog i kriminalnog uvlačenja ljudi u situacije u kojima su prinuđeni na rad. Ipak, primećeni su i napreci u vidu smanjenja i pojačavanja preventivnog delovanja, uz upozorenje da svetska ekonomska kriza te napretke može da anulira, i čak dovede i do pogoršanja. Stoga je prevencija neophodna. Ključ uspeha je adekvatna legislativa zemalja ali i praktično sprovođenje donetih mera, uz razmenu iskustava i pravovremenu akciju izvršnih organa. Kada se spomene cifra od 20 milijardi, to bi trebao, pored nesporne nemoralnosti i neetičnosti ove pojave, da bude dodatni motiv i snažan ekonomski argument državama za borbu protiv prinudnog rada – to je novac koji, u stvari, pripada njima tj. njihovim građanima.

³ Prema izveštajima Ujedinjenih Nacija i Međunarodne organizacije rada, desetine miliona, ljudi se nalazi u položaju sličnom ropstvu (uglavnom u siromašnim delovima sveta). Poseban vid prinudnog rada je i “dužničko ropstvo” kada dužnik radi (prinudno) sve dok ne odradi svoj dug (procenjeno je da je samo u Indiji više miliona ljudi uključeno u dužničko ropstvo). Taj rad se izvršava na plantažama šećera, kafe, u rudnicima itd. Specifično je i “kućno ropstvo” – rad u svojstvu kućne posluge.

⁴ Međunarodna organizacija rada (*International Labour Organization*) je tripartitna agencija UN, koja povezuje radnike, poslodavce i predstavnike Vlada država članica MOR-a. Cilj ove organizacije, osnovane 1919. godine, je poboljšanje uslova rada, obezbeđenje istih šansi za sve bez diskriminacije, kao i održanje postignutih uslova rada u uslovima slobode, jednakosti, sigurnosti i poštovanja ljudskog dostojanstva. Više o ovom pitanju na sajtu MOR-a www.ilo.org

Naravno, kada se govori o aktivnostima MOR – a ne smeju se zaboraviti Konvencije načinjene pod okriljem ove organizacije o kojima će tek biti reči.

Kada govorimo o međunarodnim ugovorima, treba napomenuti da Ustav Republike Srbije predviđa da ratifikovane Konvencije predstavljaju deo pozitivnog prava Republike Srbije, ukoliko su u skladu sa Ustavom.⁶ Konvenciju br. 29 je ratifikovala SR Jugoslavija 24. novembra, dok je Konvencija br. 105 ratifikovala Zajednica Srbija i Crna Gora 10. Jula 2003. godine, pa samim tim pravno obavezuju i Srbiju, koja je pravni sukcesor prve, odnosno druge države, odnosno državne zajednice.

3.1.1. Standardi iz Konvencije MOR – a br. 29

Konvencija br. 29 stupila je na snagu 1930. godine. Ovom Konvencijom sve zemlje koje su je ratifikovale su se obavezale da će u najkraćem mogućem periodu iskoreniti prinudni rad, i da će svaki vid nedozvoljenog prinudnog rada biti, u državama potpisnicama, sankcionisan kao prekršaj. Ipak, konvencija ostavlja prostor za održavanje prinudnog rada u javnom interesu, kao izuzetnu i neophodnu meru u tranzicionom periodu (član 1, stav 2.) . U članu 2 Konvencije naznačeno je šta jeste, a šta nije prinudni rad. Tako je prinudni rad *svaki rad ili pružanje usluga pod pretnjom kažnjavanja, ili svaki drugi rad ili pružanje usluga koje nije ponuđeno dobrovoljno.*

Pojam prinudnog rada, po ovoj Konvenciji, *ne* obuhvata:

- Rad ili pružanje usluga predviđeno zakonima o vojsci, u čisto vojne svrhe.
- Rad ili pružanje usluga koje predstavlja redovnu obavezu u nezavisnim državama.
- Rad ili pružanje usluga koje je posledica osuđujuće presude, pod uslovom da je kontrolisano od strane nadležnog državnog organa⁷, bez mogućnosti ustupanja osuđenog na rad ili pružanje usluga privatnim licima, kompanijama, udruženjima.
- Rad ili pružanje usluga u stanju nužde, kao što su ratno stanje, opasnosti ili moguće opasnosti: poplave, požara, gladi, zemljotresa, pandemije zarazne bolesti, najezde životinja, insekata, kao i druge situacije koje mogu ugroziti dobrobit celokupnog naroda ili dela populacije.
- Rad ili pružanje usluga manjeg obima, u korist zajednice, kao redovne obaveze članova društva.

I ovaj (dozvoljeni) prinudni rad je podvrgnut određenim ograničenjima: da je taj rad bitan i trenutno neophodan; da je za taj rad ili pružanje usluga nemoguće pronaći radnike po trenutnim uslovima tržišta rada; da taj nije preopterećujući za radnika; da je određeno lice sposobno za obavljanje rada (psihički, fizički, zdravstveno...); kao i da je lice starije od 18, a mlađe od 45 godina; taj rad ne može trajati duže od 60 dana u toku godine, uključujući u to i vreme potrebno za dolazak i odlazak sa tog posla; lica će obavljati prinudne poslove prema uslovima rada u slučaju dobrovoljnog rada (zaštita na radu, bolovanje, odmor i slobodno vreme, higijena na poslu, pomoć u slučaju povrede i narušavanja zdravlja i sl.), uz određene modifikacije itd.

Lica koja obavljaju prinudni rad za to dobijaju platu, ne manju od one koja je predviđena za obavljanje takvih poslova. Plate se isplaćuju neposredno radnicima, ne posredno preko poslodavca ili državnog organa. U dane rada se računaju i nadoknađuju dani provedeni u putu ka

⁶ Ustav Republike Srbije član 16.

⁷ U članu 3 Konvencija kaže da je nadležni državni organ (*competent authority*), državni organ kolonijalne sile u odnosu na koloniju, odnosno najviši državni organ na datoj teritoriji. Odluka o dozvoljenom prinudnom radu najviši državni organi mogu delegirati na organe lokalne samouprave (član 8).

i sa datog posla. Od plate se neće odbijati predviđene takse, hrana, odeća kao i sredstva neophodna za obavljanje posla. Obavljanje prinudnog rada kao krivične sankcije, neće biti plaćen.

Svim licima koja su podvrgnuta režimu dozvoljenog prinudnog rada se ne može zabraniti istovremeno zaposlenje pod privatnog poslodavca, u kompaniji ili drugom udruženju.

Konvencija stupa na snagu istekom roka od 12 meseci nakon registrovanja ratifikacionih instrumenata dveju država članica Međunarodne organizacije rada.⁸ Konvencija pravno obavezuje samo države potpisnice. Autentični tekstovi Konvencije su engleski i francuski.

Konvencijom je predviđen (tranzicioni) period od 5 godina, čijim istekom će predsedavajuće telo Međunarodnom organizacijom rada, podneti izveštaj o sprovođenju odredaba Konvencije. Deset godina nakon stupanja na snagu Konvencije, država potpisnica može povući ratifikaciju u periodu od godinu dana, a ako to ne učini u tom periodu Konvencija istu državu automatski obavezuje i narednih 5 godina, pod uslovom da ne dođe do revizije Konvencije po redovnom postupku revizije.

3.1.2. Standardi iz Konvencije MOR - a br. 105

Konvencija br. 105 o zabrani prinudnog rada, iz 1957. godine nastaje kao želja MOR- a da se novom Konvencijom zabrani prinudni rad u skladu sa potrebama stvarnosti. Te novonastale okolnosti su izražene u prvom članu Konvencije koja, za razliku od Konvencije iz 1930. godine⁹, navodi značajno veći broj oblika zabranjenog prinudnog rada:

- Prinudni rad kao sredstvo političkog pritiska i prinude, ili kao mera odmazde prema licu koje izražava neki politički stav ili ideološki stav protivan vladajućem političkom, društvenom, ekonomskom sistemu.
- Prinudni rad kao sredstvo za ostvarivanje ekonomskog razvoja.
- Prinudni rad kao sredstvo postizanja radne discipline.
- Prinudni rad kao mera kažnjavanja za učešće u štrajku.
- Prinudni rad kao odraz rasne, društvene, nacionalne ili religijske diskriminacije.

Konvencija predviđa momentalno ukidanje prinudnog rada, izuzev dozvoljenih oblika, bez tranzicionog, prelaznog perioda koji je prethodna konvencija predviđala. Inače, ova je Konvencija znatno sumarnija od pethodne (10 članova versus 33), verovatno iz želje donosioca da istakne razlike shodno promenama u stvarnosti koje odgovaraju novom vremenu, dok u delovima u kojima nije bilo razloga za izmene važe odredbe Konvencije iz 1930. godine.

Najznačajnije promene se ogledaju u taksativnom nabranjanju oblika prinudnog rada, u nepredviđanju tranzicionog perioda¹⁰ (po momentalnosti zabrane prinudnog rada), kao i situaciji u kojoj nakon isteka perioda od deset godina nakon stupanja Konvencije na snagu, država koja u naknadnom periodu od godinu dana može istupiti iz Konvencije, a ako to ne učini biva automatski obavezana Konvencijom narednih 10 godina (taj je period u prethodnoj Konvenciji 5 godina).

⁸ Registraciju ratifikacije izvršava Generalni sekretar MOR- a.

⁹ Konvencija iz 1930. ne navodi taksativno situacije u kojima je zabranjen prinudni rad, već se prinudni rad određuje širokom definicijom (član 2, stav 1), vid. *supra*.

¹⁰ Zanimljivo je da je Konvencija iz 1930. godine predviđala novi tranzicioni period, ako je to potrebno, čak i nakon isteka perioda od pet godina, kada je predsedavajuće telo MOR-a trebalo da podnese izveštaj o uspešnosti sprovođenja Konvencije.

Konvencije iz 1930. godine i 1957. godine nisu jedini dokumenti koji regulišu ovo delikatno pitanje, ali svakako jesu najznačajniji akti u ovoj oblasti. Naravno, ti međunarodni dokumenti, koji inače imaju jaču pravnu snagu od nacionalnih zakona, su samo deklarativni ako ih države potpisnice ne institucionalizuju i ne sprovode u praksi što je, nažalost, prema izveštajima MOR-a slučaj u nerazvijenim delovima sveta.

3.2. Garantije zabrane prinudnog rada u pravu Ujedinjenih Nacija

Već smo istakli da je MOR tripartitna agencija UN koja se bavi zaštitom prava radnika, osiguranjem održavanja postignutih rezultata u toj borbi, kao i poboljšanjem uslova rada na globalnom nivou. Neki od najznačajnijih akata iz oblasti ljudskih prava, donetih pod okriljem UN, sadrže odredbe o zabrani prinudnog rada. Poslednjih godina aktivnirana je borba za eliminaciju prinudnog rada, trgovine ljudima i posebno eksploatacije dece i žena kao najranjivijih pripadnika društva. Prema procenama UN više od 200 miliona dečaka i devojčica obavlja razne poslove koji spadaju u domen eksploatacije (spominje se brojka od čak 20 hiljada poreklom samo iz Obale Slonovače).

3.2.1. Standardi iz Univerzalne Deklaracije o pravima čoveka

U Deklaraciji o pravima čoveka u članu 23, stavu 1. stoji da Svako lice ima pravo na rad, Slobodan izbor zaposlenja, na pravične i zadovoljavajuće uslove rada in a zaštitu od nezaposlenosti. U članu 4. stoji: Niko se ne sme držati u ropstvu ili potčinjenosti: ropstvo i trgovina robljem zabranjeni su u svim oblicima.

3.2.2. Standardi iz Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima

Ovaj međunarodni document, koji je SFRJ ratifikovala 1971. godine (koji obavezuje i Srbiju kao sukcesora u pravima i obavezama), a koji je stupio na snagu 1976. Godine veoma opširno uređuje pitanje zabrane prinudnog rada (član 8).

U njoj se navode sva ona ograničenja o kojima smo već govorili, uz određene modifikacije, više terminološke prirode. Ipak svaki akt koji obrađuje ovo pitanje govori o tome koliko je ovaj fenomen ozbiljan i neprihvatljiv, ali postojeći, i koliko je značajna njegova eliminacija.

3.2.3. Standardi međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

Ratifikovan iste godine kada i Pakt o građanskim i političkim pravima, ovaj ugovor načelno uređuje pitanje prinudnog rada kroz načelo slobode rada: “Države članice ovog pakta priznaju pravo na rad, koje obuhvata pravo koje ima svako lice na *moćnost zarađivanja kroz slobodno izabran ili prihvaćen rad*, i preduzimaju odgovarajuće mere za očuvanje ovog prava. Među mere koje svaka država članica ovog pakta treba da preduzme u cilju punog ostvarenja ovog prava spadaju program tehničke i stručne orijentacije i obuke, politika i metodi za postizanje stalnog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja i pune proizvodne zaposlenosti u uslovima koji čoveku garantuju uživanje osnovnih političkih i ekonomskih sloboda”¹¹

¹¹ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, član 6.

3.3. Garancije zabrane prinudnog rada u pravu Saveta evrope

Evropska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda kaže:

1. Niko se ne sme držati u ropstvu ili ropском položaju.
2. Ni od koga se ne može zahtevati da obavlja prinudni ili obavezni rad.
3. Za svrhe ovog člana izraz "prinudni ili obavezni rad" ne obuhvata:
 - a. rad uobičajen u sklopu lišenja slobode određenog u stavu sa odbrdbama člana 5 ove Konvencije ili tokom uslovnog otpusta;
 - b. službu vojne prirode ili, u zemljama u kojima se priznaje prigovor savesti, službu koja se zahteva umesto odsluženja vojne obaveze;
 - c. rad koji se iziskuje u slučaju kakve krize ili nesreće koja pretil opstanku ili dobrobiti zajednice;
 - d. rad ili službu koju čine sastavni deo uobičajenih građanskih dužnosti.¹²

4. Pojam trgovine ljudima

Trgovina ljudima predstavlja ozbiljan društveni problem, jer najdrastičnije ugrožava osnovna ljudska prava: pravo na život, pravo na izbor, pravo na slobodu kretanja itd. Sva ova prava su ugrožena i kod prinudnog rada. Krajnji cilj trgovine ljudima jeste prinudni rad istih. To je zajednički fenomen kako zemalja u razvoju tako bogatih zemalja; prve se smatraju zemljama porekla, a druge zemljama tranzita ili destinacije.

Poslednjih decenija intenzivirana je borba u okviru međunarodne zajednice na sprečavanju trgovine ljudima. Najznačajniji međunarodni akti iz ove oblasti su: Međunarodna konvencija o suzbijanju trgovine ženama iz 1921. godine, Konvencija o suzbijanju i ukidanju trgovine licima i eksploatacije prostituisanja drugih iz 1950. godine, Konvencija UN o pravima deteta iz 1989. godine, Akcioni plan o sprečavanju trgovine i seksualne eksploatacije dece iz 1997. godine, Rezolucija EU o trgovini ženama iz 2000. godine, Konvencija Saveta Evrope o akciji protiv trgovine ljudima, Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala iz 2000. godine koja sadrži Protokol o prevenciji, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji sadrži definiciju trgovine ljudima. Konvencija, kao i protokol ratifikovala je i naša država. Član 3 pomenutog Protokola kaže da je trgovina ljudima: "vrbovanje, prevoženje, prevodjenje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem pretnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja, davanja ili primanja novca ili drugih koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploatacije. Eksploatacija obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa".

Članom 388 Krivičnog zakona Republike Srbije zabranjena je trgovina ljudima, koja je u suprotnosti i sa Ustavom Republike Srbije koji proklamuje ličnu slobodu pojedinca, kao i slobodu kretanja, i da je ograničenje ovih prava moguće samo u zakonom predviđenim situacijama i pod zakonom propisanim uslovima.

Trgovinu ljudima (*trafficking*) treba razlikovati od krijumčarenja ljudi (*smuggling*). Koje se sastoji od organizovane mreže pomoći licima koja žele ilegalno da pređu državnu granicu. U slučaju krijumčarenja postoji saglasnost imigranta na preduzete radnje u cilju prelaska granice. Krijumčarenje se yavršava prelaskom granice, dok eksploatacija kao posledica trgovine ljudima

¹² Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, član 4.

traje i dalje. I na kraju, krijumčarenje je uvek transnacionalno, što ne mora biti slučaj sa trgovinom.¹³

5. Rad zatvorenika

Tradicionalno, i sa stanovišta međunarodnih radnih standarda (Konvencije br. 29 i 105), prinudni rad zatvorenika se nije smatrao nedopuštenim.¹⁴ No, da bi se izbegle moguće zloupotrebe prinudnog rada zatvorenika, prinudni se rad može uvesti samo na osnovu pravosnažne sudske presude, uz nadzor javne vlasti. Uvođenje prinudnog rada se u teoriji krivičnog prava obrazlaže razlogom resocijalizacije.¹⁵

U slučaju rada zatvorenika za potrebe privatnih poslodavaca, u uporednom pravu, neophodan je pristanak zatvorenika, kome se pri tom moraju obezbediti odgovarajući uslovi rada, zarada i socijalno osiguranje, uz neophodnu saglasnost odgovarajućeg sindikata. I kada izvršavaju rad za privatne poslodavce, zatvorske vlasti su dužne da vrše nadzor, odnosno da odrede mesto izvršavanja rada, radno vreme i prirodu rada koji izvršava zatvorenik.

Ustav Republike Srbije sledi tendenciju uporednog prava te o ovom pitanju kaže sledeće: “Prinudnim radom se ne smatra rad ili služba lica na izdržavanju kazne lišenja slobode, ako je njihov rad zasnovan na principu dobrovoljnosti, uz novčanu naknadu...” (član 26.).

Zakon o izvršenju krivičnih zakona (u nastavku teksta ZIKS) u članu 76. kaže da svaki radno sposobni osuđenik ima pravo i obavezu da radi. Kao svrha tog rada se navodi sticanje, održavanje ili povećavanje radne sposobnosti, radnih navika i stručnih znanja osuđenika, pri čemu taj rad mora biti svrsishodan i ne sme biti ponižavajući po zatvoreno lice. Postizanje ekonomske koristi od takvog rada ne sme štetiti ostvarenju svrhe tog rada. Ovim zakonom su na detaljan način uređeni uslovi rada zatvorenika (vrste poslova, mesto obavljanja posla, zarada, radno vreme, zaštita na radu i sl.)

6. Rad u javnom interesu kao kazna

Rad u javnom interesu predstavlja krivičnu sankciju kako u našem pozitivnom pravu, tako i u uporednom pravu. Osnovni svrha ove sankcije je alternativnost u odnosu na kaznu zatvora. Kazna rada u javnom interesu se može izreći samo kao glavna kazna i to za dela za koja je zaprećena kazna zatvora do tri godine ili novčana kazna.

Rad u javnom interesu mora biti rad koji je koristan za društvo, kojim se ne vređa ljudsko dostojanstvo, i koji se ne vrši u cilju sticanja ekonomske dobiti. Krivični zakon RS predviđa da ovaj oblik rada ne sme biti kraći od šezdeset časova, ni duži od tristašezdeset časova. Vremenski period u kome će se odmereni broj sati rada obaviti jeste od jednog do šest meseci i traje šezdeset časova u toku jednog meseca. Pristanak osuđenog je neophodan uslov. Ukoliko osuđeni ne izvrši časove rada u javnom interesu na koje je osuđen, onda se ova kazna transformiše u kaznu zatvora tako što će se za svakih započetih osam sati rada u javnom interesu odrediti jedan dan zatvora. Osuđeni ne dobija naknadu za obavljanje ovog rada.

7. Prinudni rad kao disciplinska mera

¹³ Paunović/Krivokapić/Krstić; Međunarodna ljudska prava; Megatrend; Beograd; 2010. Str.169.

¹⁴ Zbog poštovanja pretpostavke nevinosti prinudni rad pritvorenika je nedopušten.

¹⁵ U savremenom pravu, poslednjih godina se afirmiše stanovište da se resocijalizacija osuđenika ne može postići obaveznim radom, s obzirom da predstavlja degradaciju ličnosti i ljudskog dostojanstva, te se u uporednom pravu javljaju rešenja po kojima je prinudni rad moguć samo uz pristanak zatvorenika.

Zakonsko propisivanje ili utvrđivanje (Kolektivnim ugovorom ili Pravilnikom o radu i redu) prinudnog rada kao disciplinske sankcije je u suprotnosti je sa Konvencijom br. 105, s tim da se Konvencijom ne pruža zaštita zaposlenom koji povredom radnih obaveza dovodi u pitanje funkcionisanje vitalnih službi, odnosno licima kojima je povereno izvršavanje poslova koji su od vitalnog značaja i u okolnostima kada je život i zdravlje ljudi u opasnosti. Obaveznost rada u ovim situacijama se ne smatra prinudnim radom, s tim da se i u ovim situacijama mora garantovati pravo na otkaz ugovora o radu uz poštovanje razumnog trajanja otkaznog roka. Prinudni rad kao disciplinska kazna zbog učesća u štrajku je u suprotnosti sa Konvencijom br. 105. Osobnost radnopravnog položaja pomoraca (posade brodova), a u cilju osiguranja bezbednosti plovidbe, života i zdravlja posade, uticala je na to da se odredbe Konvencije br. 105 o prinudnom radu ne odnose na rad pomoraca.

8. Prinudni rad kao sredstvo političke prinude

Sloboda govora i sloboda mišljenja spadaju u korpus osnovnih ljudskih sloboda, a ne socijalnih, te stoga ne ulaze u polje regulisanja radnog prava. Tek kada se prinudni rad odredi kao prisila zbog izražavanje političkog ili ideološkog stava koji je u suprotnosti sa zvaničnom političkom ideologijom, tada i ovo pitanje ulazi u domen međunarodnog radnog prava. Ovo pitanje je regulisano Konvencijom MOR – a br. 105 (član 1, alineja a).

Ovaj oblik prinudnog rada vezuje se za period 20. veka, za zemlje socijalističkog, ili socijalizmu sličnog, društveno – političko – ekonomskog sistema. U periodu administrativnog socijalizma ustavi su propagirali obavezni rad kao sredstvo ideološkog opredeljenja, što je bilo iskazano u Ustavu RSFRSR iz 1918. godine. Ustav FNRJ iz 1946. godine, pod uticajem sovjetskog Ustava iz 1936, je sadržao obavezu rada, što je bio slučaj i sa ostalim državama koje su gradile tkz. model narodne demokratije (npr. Rumunija, Bugarska), dok Ustavi Jugoslavije iz 1963, 1974 i 1992. godine nisu sadržavali odredbe o obavezi rada, već o slobodi rada. U zemljama u razvoju – npr. Tanzaniji, Uredbom sa zakonskom snagom iz 1962. godine, bilo je propisano da muškarci koji odbiju da rade, bez opravdanog razloga, mogu biti upućeni na rehabilitaciju (prevaspitavanje) kroz prinudni rad. Čak i krajem 20. veka u nizu zemalja je uveden prinudni rad kao sankcija za iskazano političko ili ideološko mišljenje (Avganistan, Nigerija, Pakistan itd).

9. Prinudni rad kao sredstvo podsticanja ekonomskog razvoja

Savremeno radno i međunarodno radno pravo zabranjuju prinudni rad kao sredstvo ekonomskog razvoja, osim u pogledu „manjih komunalnih usluga“, pod uslovom ispunjenja kumulativnih uslova: da se radi o poslovima održavanja ili podizanja zgrada od značaja za zadovoljenje potreba lokalnog stanovništva; da su ti poslovi od neposrednog interesa za lokalnu zajednicu; te da su članovi zajednice ili njihovi predstavnici bili konsultovani u pogledu neophodnosti takvog rada i komunalnih usluga (Konvencija br. 29).

Iako je Konvencija br. 29 načelno zabranila prinudni rad (osim u izuzetnim okolnostima) u cilju podsticanja ekonomskog razvoja, njene odredbe se često nisu sprovodile u praksi, te je Konvencijom br. 105 na izričit način zabranjen prinudni rad kao „metod mobilisanja i korišćenja rada radi postizanja ciljeva ekonomskog razvoja“ (član 2, stav 2.).

10. Moderno ropstvo

Pogrešan je zaključak da je ropstvo istorijska pojava. Nešto što je civilizovanom, modernom svetu nepojmljivo, za desetine miliona ljudi, uglavnom iz ekonomski nerazvijenih zemalja, je svakodnevnica - celodnevni rad bez naknade i pristanka, bez mogućnosti slobodnog kretanja, dok je o uslovima rada i bezbednosti na radu iluzorno pričati. Faktor koji podstiče ovu pojavu je, svakako, siromaštvo i ekonomska nerazvijenost država i regiona, koje prati slabljenje državnog aparata, povećanje korupcije i nezaposlenosti, pad društvenih i moralnih vrednosti i sl. Dužničko ropstvo predstavlja međunarodnim pravom zabranjen oblik ropstva¹⁶, aktuelan i veoma zastupljen u manje razvijenim zemljama (Indija, Bolivija, Brazil, Peru, Filipini itd.). Dužničko ropstvo znači pravo poverioca da liši slobode odlukom državnog organa, ukoliko ne plati svoj dug, ali samo ako je dug nastao iz ugovora, ne u slučaju duga zasnovanog na osnovu zakona. Česta je pojava da roditelji prodaju svoju decu iz dva razloga : kako bi se došlo do zarade kojom će se obezbediti egzistencija ostatku porodice, ali i zbog verovanja da će detetu biti bolje bilo gde nego tu gde jeste. Naravno, i ljudi koji vrbuju decu obećavaju pristojne poslove i solidnu zaradu i uslove života. Na ovaj način veliki broj dece, bez ikakve zaštite, biva prinuđeno na seksualnu eksploataciju, prosjačenje, službu u domaćinstvu, rudarske poslove, poljoprivredne poslove, prisilnu udaju i sl. Jedan od "izvora" dece, ali i odraslih je i otmica. U Sudanu je, u toku građanskog rata (1984-2005) između pretežno muslimanskog severa, i pretežno katoličkog juga više desetina hiljada ljudi (pretežno dece i žena) oteto, i prevezeno sa jedne teritorije na drugu, gde su zadržavani i eksploatisani po kampovima. Deci su davana nova imena, promenjena im je religija i zabranjeno da govore maternjim jezikom. Muške osobe su obavljale poljoprivredne poslove, a žene služile u domaćinstvu ili bile prodavane radi udaje. Nakon završetka rata došlo je do oslobašanja zarobljenih, koje ide veoma sporo. Razlog za to je političke i ekonomske prirode, pre svega jer Sudan obuhvata veoma veliku teritoriju, te su troškovi prevoza veoma veliki. Seksualna eksploatacija dece najzastupljenija je u zemljama jugoistočne azije (Filipini, Tajland, Kambodža, Vijetnam), koje su poznate po tkz. "seksualnom turizmu". Pouzdane brojke ne postoje, prema podacima BBC-a broj ljudi prinuđenih na prostituciji veći je od 100 000. Vlasnici bordela, prema istraživanju ovog lista, putuju širom zemlje i obećavaju solidno plaćene poslove kako bi ubedili porodice da svoju decu prepuste njima. Nesmetano obavljanje ove "delatnosti" omogućeno je podmićivanjem državnih službenika. Eksploatacija ovih ljudi jeste najteža nepovoljna okolnost po njih, ali ne i jedina. Često se silom i pretnjom primoravaju na poslušnost, izgladnjavaju, zatvaraju bez normalnih higijenskih uslova i medicinske zaštite. U Indiji, Pakistanu i nekim arapskim državama (npr. Saudijskoj Arabiji) deca se eksploatišu kroz prisilno prosjačenje. Pirinčana polja Istočne Azije, polja konoplje Bliskog istoka, kafe i koke Latinske Amerike, rudnici širom Afrike, ribolov i drugi opasni poslovi svakodnevnica su miliona ljudi, uključujući malu decu i žene. U Africi i Aziji deca se primoravaju da nose oružje i učestvuju u oružanim sukobima. U Somaliji i na Haitima, usled nepostojanja kontrole vlasti česte su otmice dece i krijumčarenje u druge države. Primera je zaista mnogo. No, kako se ne bi stekao pogrešan utisak da je ropstvo fenomen vezan isključivo za tkz. "zemlje trećeg sveta" navešćemo i neke primere iz zapadne Evrope i Amerike. Za ove države se često kaže da su zemlje prijema lica obuhvaćenih trovinom ljudima. Trase trgovina robljem ide iz južnih i istočnih država Evrope ka

¹⁶ Član 11 Pakta o građanskim i političkim pravima.

zapadnoevropskim zemljama. Najčešći slučajevi jesu primeri devojaka kojima se lažno obećava posao u modnoj industriji i ugostiteljstvu u cilju seksualne eksploatacije kao i prosjačenje dece. Zabeleženi su i slučajevi u kojim se muškim osobama obećavaju velike zarade na gradjevinskim poslovima, u nepristupačnim predelima, koji se pretvaraju u prinudni rad, mimo dogovorenih uslova rada.

ZAKLJUČAK

Prinudni rad je prošao kroz različite faze, i postojao u različitim oblicima. Danas je svaki prisilan rad nedozvoljen, osim par izuzetaka. Prinudni rad ima mnogo negativnih elemenata, a nijednu dobru stranu. Njime se narušavaju prava i slobode ne samo iz oblasti radnog prava, nego elementarna ljudska prava kao što su sloboda kretanja, sloboda odlučivanja itd. Zato je ovaj problem regulisan najvišim aktima, kako unutrašnjeg, tako međunarodnog prava. Pored toga njime se narušava lično dostojanstvo čoveka i psihički integritet prinuđenog radnika. Takođe, ovaj rad se često obavlja u nebezbednim i po zdravlje opasnim uslovima. Kada se na to doda njegova moralna neprihvatljivost kao i ogromni ekonomski gubici država u vidu fiskalnih prihoda, a u korist oportunističkih, jasno je koliko je ozbiljan ovaj problem.

Napori međunarodne zajednice, kao i pojedinačni napori država uspeli su da rad podvedu pod kategoriju slobodne volje, ali su i pored toga, u određenim delovima sveta (mada se u manjoj meri javljaju i u razvijenim zemljama) određeni oblici nedopuštenog prinudnog rada opstali. Međutim, postojane pravnih normi ne mora da znači da je dotični problem rešen. Istraživanja pokazuju da je upravo praktična primena brana eliminaciji ovog fenomena.

Cilj zabrane prisilnog rada jeste promovisanje prava slobode rada, poboljšanje uslova rada, omogućavanje jednakih šansi bez diskriminacije, održavanje ostvarenih standarda rada u uslovima slobode, jednakosti, sigurnosti i poštovanja ljudskog dostojanstva, što je osnovni cilj Međunarodne organizacije rada, a samim tim i svih država članica te organizacije.

LITERATURA

1. Branko Lubarda, "Socijalna prava i dostojanstvo na radu", *Radno i socijalno pravo*, br. 1/2008, str. 9-38.
2. Branko Lubarda, "Načelo slobode rada", *Arhiv za pravne i društvene nauke*, br. 1-2/2006, str. 539-554.
3. Branko Lubarda, "Sloboda rada i sloboda ugovaranja"; *Aktuelna pitanja savremenog zakonodavstva*, Budva; 2002.
4. Branko Lubarda, *Evropsko Radno pravo, CID, Podgorica, 2004.*
5. Đorđe Ignjatović, *Pravo izvršenja krivičnih sankcija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd; 2008.
6. Paunović M., Krivokapić B., Krstić I.; *Međunarodna ljudska prava; Megatrend;* Beograd;2010.
7. Zoran Stojanović, *Krivično pravo (opšti deo)*, Pravna knjiga, Beograd, 2007.
8. Marko Vranješević, *Pakao Golog otoka*, Večernje novosti, Beograd, 2006.
9. WWW.ASTRA.ORG.RS
10. WWW.ILO.ORG
11. WWW.BBC.CO.UK

IZVORI

1. Ustav Republike Srbije; "Sl. glasnik RS", br. 98/2006.
2. Zakon o Radu; "Sl. glasnik RS", br. 24/2005 i 61/2005.
3. Krivični zakon; "Sl. glasnik RS", br. 85/2005.
4. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija; "Sl. glasnik RS", br. 85/2005.
5. Univerzalna Deklaracija o pravima čoveka;
6. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima;
7. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima;
8. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

